

Основи закладання європейської моделі реалізації авторських і суміжних прав вітчизняних науково-педагогічних працівників

Польова Тетяна Володимирівна

Харківський державний університет харчування та торгівлі, доцент кафедри економічного аналізу та статистики, кандидат економічних наук, доцент, Україна

Анотація. Система національної вищої освіти має значний науково-педагогічний потенціал. У вищому навчальному закладі навчальний процес та проведення наукових досліджень взаємопов'язані, при цьому науково-педагогічні працівники виступають основними учасниками інтелектуальної творчої діяльності, які створюють наукові твори. Декларативно держава створює умови для мотивації (заохочення) творчої діяльності вчених, проте вищі навчальні заклади здебільшого не виплачують винагороду авторам (виконавцям) за використання результатів їхньої інтелектуальної діяльності, що свідчить про відсутність цивілізованого механізму реалізації прав у цій сфері. Також це є показником відсутності дієвих способів державного захисту авторських прав. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів цільової проблеми, тому перспективу її подальшого вивчення вбачаємо у вирішенні питань, які стосуються виникнення і реалізації авторських прав у сфері вищої освіти.

Ключові слова: службовий твір, науково-педагогічні працівники, творча діяльність, авторське право, вищий навчальний заклад.

Вступ

На сьогодні в Україні досить поверхово розглядається зміст і реалізація авторських і суміжних прав науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів. Взаємодія суб'єктів освітнього процесу як носіїв авторського права також породжує цілий комплекс питань. Вітчизняне законодавство не дає чіткого визначення поняття наукового твору. Відсутній і перелік ознак авторської творчості. Досі не розроблені дієві механізми реалізації захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності, що важливо для забезпечення економічного розвитку країни, у т. ч. сфери вищої освіти.

Окремі аспекти охорони прав інтелектуальної власності на службові твори, підстави виникнення і межі здійснення авторських прав науково-педагогічних працівників, умови стимулювання праці у сфері наукової діяльності досліджувалися у працях таких вчених і фахівців, як О. Герасименко, Ю. Єпіфанова, О. Ісаєнко, О. Кашинцева, А. Лі, Ю. Осипова, А. Трофимишина та інших. Проте подальшого розроблення і вивчення потребує економічний механізм стимулювання творчої праці науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів, чому сприятиме створення дієвих важелів захисту авторських і суміжних прав на результати інтелектуальної діяльності.

Метою статті є аналіз сучасної ситуації з використання вищими навчальними закладами результатів інтелектуальної діяльності науково-педагогічних працівників, а також визначення шляхів заохочення викладачів до високої самовіддачі через повноцінну реалізацію їхніх авторських прав.

Результати дослідження

Інтелектуальна власність є витвором людського розуму, проявом унікальних здібностей індивідууму, продуктом його самовираження [1]. На сьогодні у вищих навчальних закладах виникає значний обсяг продуктів інтелектуальної праці, які підпадають під норми авторського права. І викладачі вищих навчальних закладів мають чітко розуміти економічний зміст власних результатів творчої діяльності, як об'єктів авторського права. Оплачені результати інтелектуальної діяльності є реальною основою особистої значущості вченого і підвищення престижності його професії. Особливо зважаючи на те, що в Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» прописано створення з боку держави умов для стимулювання наукової творчості, реалізації інтелектуального потенціалу та заохочення науково-педагогічних працівників [2]. У ст. 36 цього Закону вказано, що оплата праці наукових працівників повинна забезпечувати достатні матеріальні умови для ефективності їх творчої активності та включає винагороди, передбачені законодавством у сфері наукової і науково-технічної діяльності. Ст. 45 цього Закону вказує на правову охорону інтелектуальної власності. Практична реалізація цих норм підвищить вмотивованість викладачів, що сприятиме покращенню якості надання освітніх послуг.

За сучасних складних умов розвитку сфери освіти викладач вищого навчального закладу не повинен бути повністю залежним, зусилля якого спрямовані лише на збереження власного робочого місця при мінімальній заробітній платні. Навіть незважаючи на те, що 71% викладачів зазначає, що захист кандидатської дисертації є лише обов'язковою умовою для закріплення на робочому місці [1]. Такий підхід – це шлях в нікуди. У кінцевому результаті сфера вищої освіти та певні вищі навчальні заклади лише програють, якщо дотримуватимуться такого вектору. Кардинальна зміна ситуації сприятиме зростанню зацікавленості суб'єктів освітнього процесу у результатах навчання студентів із застосуванням у роботі інноваційних творчих підходів, що сприятиме нарощенню творчого потенціалу, і, як наслідок, ефективному залученню студентів до навчання.

Широкого розповсюдження набуло створення у рамках навчального процесу авторських робіт як результатів творчої діяльності науково-педагогічних працівників. Виникають продукти інтелектуальної праці, наприклад, різні види наукових творів. Вони можуть виражатись у письмовій або усній формі, у формі зображення, об'ємно просторовій формі. На авторські твори таких працівників, які містять елементи особистого творчого підходу і не є плагіатом, виникають авторські права. При цьому законодавство не вимагає дотримання будь-яких формальностей, реєстрації у офіційних органах (ст. 5 Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів). Для охорони авторських прав не обов'язково, щоб твір був опублікований, достатньо самого факту створення результату інтелектуальної діяльності.

Розмаїття наукової продукції зумовлене різними цілями упорядкування та фіксації змісту інформації [3, с. 11]. Більшість результатів наукової діяльності об'єктивізовані у носіях інформації. До наукової продукції, як виду творів наукового спрямування, окрім дисертацій, можна віднести монографії, творчі курси лекцій тощо. Українське законодавство, на жаль, не містить поняття наукового твору, що ускладнює для суб'єктів безпосереднє застосування норм авторського права. Бернська конвенція про охорону літературних та художніх творів відносить твори науки до категорії «літературні і художні твори», проте, твори науки є сукупністю вироблених і теоретично систематизованих об'єктивних знань про дійсність, які виробляються в процесі проведення наукових досліджень або теоретичних узагальнень [4, с. 22]. Погоджуємося з думкою науковця О. Кашинцевої, що синтетичне поняття наукового твору опосередковано може бути визначене через такі поняття, як «наукова робота», «науковий результат», «наукова продукція», закріплені в Законі України «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2].

Зміст авторського права на результати дисертаційних робіт досліджений у сучасних джерелах більш широко, ніж особливості реалізації авторського права на публічні промови, наприклад, лекції викладачів. Як справедливо зазначив фахівець у сфері права інтелектуальної власності А. Лі [6] і досі тривають дискусії з приводу питання чи є лекції (усні твори, промови) інтелектуальною власністю викладачів вищих навчальних закладів. З цього приводу твердження представника НДІ інтелектуальної власності ґрунтувалося на тому, що значна частина лекцій – це затверджений Міністерством освіти і науки України та певним навчальним закладом навчальний матеріал. Разом з тим не враховано, що викладач кожного разу натхненно доповнює та змінює власну промову з урахуванням додавання нових сучасних фактів, постійного корегування на законодавчі зміни, надання усному твору актуальності, орієнтуючись на рівень компетентності аудиторії та склад слухачів. Крім того, за нормами ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» виступи та інші усні твори відносять до інтелектуальної власності, захист якої гарантований Конституцією та законами України [5].

Лекції науково-педагогічних працівників мають творчий характер, але, на жаль, вони не враховуються вищими навчальними закладами як об'єкти авторських прав у складі нематеріальних активів [6]. На сьогодні це питання досить актуальне, особливо у світлі виконання державних заходів із детінізації національної економіки, затверджених Урядом України.

Законом України «Про авторське право і суміжні права» встановлено, що автором наукового твору може бути лише фізична особа [5, ст. 1], а правовласником можуть бути юридичні особи, у тому числі вищий навчальний заклад, якщо науковий службовий твір створено викладачем під час виконання трудових обов'язків. Фізичні особи, які здійснювали матеріальне сприяння, надавали автору консультаційні послуги, здійснювали контроль за виконанням робіт не визнаються авторами твору. Разом з тим посилення рівня захисту авторських прав не повинно заважати суспільним інтересам щодо озна-

йомлення і використання наукових творів задля освіти [7, с. 32]. При цьому вищі навчальні заклади є суб'єктом авторського права, якому належать виключні права на службовий твір, якщо інше не передбачено додатковою угодою про порядок переходу виключних прав. Установа має підстави вимагати зазначення свого найменування на такому творі. За наявності виключного права у вищого навчального закладу право автора не обмежується у використанні службового наукового твору.

Доречним буде зазначити, що у Цивільному кодексі Російської Федерації існують норми, пов'язані з належністю виключних прав на службовий твір автору, якщо роботодавець протягом трьох років з моменту, коли службовий твір був наданий у його користування, не розпочне його використання, не передасть виключне право на нього іншій особі або не повідомить автора про зберігання твору у таємниці [8, ст. 1295]. Якщо у зазначений термін роботодавець все ж розпочне використання службового твору, передасть виключне право іншій особі або прийме рішення про зберігання твору у таємниці, тоді автор має право на винагороду. Відповідно до ст. 441 Цивільного кодексу України використання твору є його продаж і передання в найм (оренду), відтворення будь-яким способом та у будь-якій формі (публічне виконання) тощо [9]. При цьому розмір авторської винагороди і порядок її виплати встановлюються трудовим договором (контрактом) або цивільно-правовим договором між автором (науково-педагогічним працівником) і роботодавцем (вищим навчальним закладом) [5, ст. 16].

Під час розгляду даних питань у Верховному Суді України було постановлено, що виплата працівникові заробітної плати не є тотожною виплаті йому авторської винагороди за створений твір у зв'язку з виконанням трудового договору, оскільки заробітна плата – це винагорода за виконану роботу, залежно від певних умов, а авторська винагорода – це винагорода (компенсація), що виплачується автору за використання його твору, який охороняється в межах, встановлених авторським правом [10]. Коли між сторонами не досягнуто згоди щодо розміру авторської винагороди, то керуються положеннями постанови Кабінету Міністрів України № 72 від 18.01.2003 р. [11]. Виплати винагороди авторам і виконавцям творів забезпечені ст. 445 Цивільного кодексу України. Винагорода авторові за використання наукового твору може здійснюватися у формі одноразового (паушального) платежу, або відрахувань за кожний проданий примірник чи кожне використання твору (роялті), або комбінованих платежів [9, ст. 15 ч. 5].

Найбільш поширене використання вищим навчальним закладом творів своїх науково-педагогічних працівників відбувається через надання студентам доступу до лекцій викладачів. Лекції є основним видом навчальних занять для студентів, які навчаються за державним замовленням (студенти-бюджетники) та студентів, які навчаються за рахунок коштів фізичних і юридичних осіб (студенти-контрактники). Державні вищі навчальні заклади є неприбутковими організаціями, проте постановою Кабінету міністрів України [12] передбачено отримання доходів від платного навчання та інших

платних послуг з метою покриття витрат на організацію і проведення навчального процесу. Понад 80 % платних послуг, які надає вищий навчальний заклад, – це послуги за навчання студентів. Студенти-контрактники складають близько 50 % від усього контингенту, тому спеціальний фонд є істотним джерелом забезпечення життєдіяльності навчального закладу [13].

Платний доступ студентів-контрактників до відвідування лекцій викладача фактично є операцією продажу вищим навчальним закладом такого об'єкта інтелектуальної власності та відповідного права доступу [6]. Отже, автор – науково-педагогічний працівник – повинен отримувати відповідну авторську винагороду.

Викладач також є суб'єктом суміжних прав, зважаючи на те, що самостійно виконує (читає, декламує) власний твір (лекцію) перед студентами. З боку держави це також гарантує йому отримання винагороди за продаж вищим навчальним закладом виконання твору слухачам-контрактникам. Зважаючи на те, що у Постанові № 72 чітко не вказаний такий вид виконання і мінімальна ставка роялті, то деякі дослідники (А. Лі) зазначають, що винагорода не може становити менше 1% з доходу, який пов'язаний з використанням виконання усного твору автора [6]. Підставою для цього є те, що під час визначення у договорі ставки роялті вона не може бути нижчою за мінімально визначену Кабінетом Міністрів України. Відповідно до додатку 6 Постанови № 72 від 18.01.2003 р. така ставка становить 1% [11].

Згідно постанови Кабінету Міністрів України № 796 від 27.08.2010 р. [12] вищі навчальні заклади також можуть надавати платні послуги пов'язані з виданням та реалізацією навчальної літератури, наукових і науково-методичних видань; розробкою та впровадженням електронних навчальних матеріалів і курсів дистанційного навчання. У свою чергу, Постанова № 72 [11] передбачає винагороду авторам у вигляді роялті за опублікування примірників наукових творів, зафіксованих поліграфічним способом (навчальних посібників, підручників, курсів лекцій та іншої навчально-методичної літератури) у розмірах від 0,75% до 1,5% за один авторський аркуш. На жаль, в більшості випадків, незважаючи на норми Закону України «Про авторське право і суміжні права» [5], навчальні заклади не виплачують винагороду науково-педагогічним працівникам, як авторам і виконавцям за використання їх інтелектуальної власності [14], що з одного боку знижує віддачу викладачів під час викладання дисциплін і пригнічує внутрішній творчий стан авторів, а з іншого – призводить до ненадходження до бюджету частини коштів у вигляді податку з доходів фізичних осіб. Згідно Податкового Кодексу України [15, ст. 164] до загального оподаткованого доходу платника податку включаються доходи у вигляді заробітної плати, нараховані (виплачені) платнику податку відповідно до умов трудового договору; доходи від продажу об'єктів майнових і немайнових прав, зокрема інтелектуальної власності, та прирівняні до них права, доходи у вигляді сум авторської винагороди, іншої плати за надання іншим особам права користування (розпорядження) нематеріальним активом.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що підйом економіки країни можливий лише за дієвих механізмів реалізації авторських прав, значення яких зростає у сучасному світі. Необхідна чітка побудова авторських правовідносин між вищим начальним закладом та викладачем, у тому числі стосовно розподілу майнових прав на створені у процесі трудової діяльності об'єкти інтелектуальної власності. Погоджуємося з думкою науковця Ю. С. Єпіфанової [16] з приводу того, що належна реалізація авторських прав науково-педагогічних працівників можлива за умови укладання таких документів: колективний договір, що встановлює основні гарантії у сфері творчої діяльності певного вищого навчального закладу; трудовий договір (контракт) як індивідуальний підхід стосовно організації творчої діяльності та авторський договір між автором та роботодавцем, що закріплює спосіб використання твору, територію, на яку поширюється передане право, розмір і порядок виплати авторської винагороди та інші умови.

Процвітання України значною мірою залежить від створення єдиного дієвого правового середовища і вироблення чіткої національної стратегії у галузі охорони прав інтелектуальної власності з виплатою авторам і виконавцям творів усіх передбачених видів винагороди. У статті доведено, що повинна бути належна і врегульована система матеріального та морального стимулювання інтелектуальної діяльності творчих особистостей, що сприятиме підвищенню престижу професії викладача та заохоченню науково-педагогічних працівників до високої самовіддачі через повноцінну реалізацію їх авторських прав.

Вважаємо, що матеріали статті будуть у нагоді викладачам та керівникам закладів вищої освіти. При цьому останні виступають не лише у якості роботодавців для творчих одиниць, але й суб'єктів, які можуть сприяти усуненню недоліків у розробці проектів нормативних актів та застосуванні законодавства у сфері авторських прав науково-педагогічних працівників. Окремі положення можуть бути використані під час викладання дисциплін «Інтелектуальна власність», «Право інтелектуальної власності», «Авторське право».

Перелік використаних джерел

1. Трофимишина А. О. Змістові особливості уявлень про інтелектуальну власність викладачів ВНЗ [Електронний ресурс] / А. О. Трофимишина // VuzLib – Інформаційний портал. – Режим доступу: <http://goo.gl/fkUGk4>. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

2. Про наукову і науково-технічну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 26 листопада 2015 р. № 848-VIII // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://goo.gl/PXYkjR>. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

3. Гаркуша Н. М. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / Н. М. Гаркуша, Т. В. Польова ; Харк. держ. ун-т харч. та торг. – 2-ге вид., випр. і доп. – Харків : ХДУХТ, 2013. – 162 с.

4. Кашинцева О. Авторське право на науковий твір у сфері медицини : етичні та творчі аспекти виникнення / О. Кашинцева // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2013. – № 6. – С. 19-26.

5. Про авторське право і суміжні права [Електронний ресурс] : Закон України від 23 грудня 1993 р. №3792-XII // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://goo.gl/LrNHGw>. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

6. Лі А. Зміст інтелектуальної власності у сфері освіти [Електронний ресурс] / А. Лі // Реформування змісту системи освіти України : [сторінка проекту «Спадщина» у соціальній мережі Facebook]. – Режим доступу: <https://goo.gl/nLX5o2>. – Станом на 29.06.2013. – Назва з екрана.

7. Интеллектуальная собственность университета : создание, правовая охрана и управление / В. А. Иванов [и др.]. – Йошкар-Ола : Поволжский государственный технологический университет, 2012. – 58 с.

8. Гражданский Кодекс РФ [Электронный документ] : Федеральный закон Российской Федерации от 30 ноября 1994 г. № 52-ФЗ // Консорциум «Кодекс» – Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации. – Режим доступа: <http://goo.gl/2ULrxi>. – По состоянию на 01.03.2016. – Загл. с экрана.

9. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://goo.gl/kNgYqf>. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

10. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 04 червня 2010 р. № 5 // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://goo.gl/75707U>. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

11. Про затвердження мінімальних ставок винагороди (роялті) за використання об'єктів авторського права і суміжних прав [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2003 р. № 72 // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://goo.gl/ERZQIW>. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

12. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 796 // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://goo.gl/3RhL8N>. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

13. Дмитрієв В. Розрахунок вартості навчання у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс] / В. Дмитрієв // Всеукраїнська експертна мережа. – Режим доступу: <http://goo.gl/XLZuDg>. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

14. Лі А. Інтелектуальна власність викладачів вищих навчальних закладів [Електронний ресурс] / А. Лі // Артур Арно : [сторінка персоналії у соціальній мережі Facebook]. – Режим доступу : <https://goo.gl/hbEB5m>. – Станом на 05.09.2014. – Назва з екрана.

15. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу: <http://goo.gl/5cDPjF>. – Станом на 01.03.2016. – Назва з екрана.

16. Єпіфанова Ю. С. Авторські права науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю. С. Єпіфанова. – Х., 2010. – 16 с.

© Т. В. Польова

Fundamentals of establishment of the European model of implementation of copyright and related rights of national scientific and educational staff

Polyova Tetiana

Kharkiv State University of Food Technology and Trade, Associate Professor of the Department of Economic Analysis and Statistics, PhD in Economics, Associate Professor, Ukraine

Abstract. National higher education system has considerable scientific and educational potential. In higher education the educational process and scientific research are interrelated, and the scientific and teaching staff are the main participants of intellectual creative activity, that creates scientific works. Declaratively the state creates conditions for motivation (encouragement) of scientists' creativity, but universities generally do not pay compensation to the authors (performers) for using the results of their intellectual activity, which indicates the absence of civilized mechanism of implementing the rights in this area. It is also an indicator of the absence of effective methods of copyright protection by the state. The study does not cover all the aspects of the target problem, because the prospect of the further study is seen in the matters, related to the emergence and implementation of copyright in higher education.

Keywords: office work, scientific and teaching staff, creative activity, copyright, higher educational establishment.

© T. Polyova